

Олена Хаустова, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри педагогічної майстерності
Оксана Крученко, здобувач кафедри педагогічної майстерності
Запорізького обласного інституту післядипломної педагогічної освіти,
вчитель англійської мови
Слов'янської гімназії

ДУХОВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГА У ЦІННІСНОМУ ВИМІРІ

У статті розкрито взаємозв'язок ціннісної сфери та духовного потенціалу педагога. Професійна педагогічна діяльність постає як поле вияву духовного потенціалу та ціннісної сфери педагога у взаємодії з дитиною. Автор характеризує сутність духовних цінностей, процес їх становлення, вищий рівень ціннісного розвитку – творчий. Творчість педагога у морально-ціннісній сфері визначається як одне із завдань післядипломного педагогічного процесу.

Актуальність проблеми. Духовне відродження України неможливе без учителя, який здатний виявити свій духовний потенціал у взаємодії з дітьми, їх батьками, своїми колегами. Тому особливою *актуальності* набуває проблема розвитку духовного потенціалу педагога, специфічним аспектом якого є аксіологічний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток духовності нації, дітей і педагогів останнім часом стає об'єктом численних досліджень. На сучасному етапі сутність духовності і духовного розвитку особистості досліджують педагоги і психологи І. Гобзова, Н. Долгая, І. Зязюн, О. Климишин, Д. Леонтьєв, В. Москалець, В. Мурашов, О. Омельченко, Е. Помиткін, Н. Чернуха, Г. Шевченко та ін.

Багато науковців відносять ціннісно-орієнтаційну сферу особистості до складових духовності. Цієї думки дотримуються А. Агафонова, М. Бердяєв, Ю. Білодід, М. Боришевський, Л. Буєва, М. Головатий, С. Гончаренко, Н. Долгая, М. Каган, З. Карпенко, О. Киричук, О. Колісник, А. Корецька, Д. Леонтьєв, Д. Ломакіна, В. Москалець, О. Олексюк, О. Омельченко, О. Рудницька, Е. Помиткін, І. Селиванова, В. Франкл, Н. Чернуха, Г. Шевченко.

Однак ці дослідження залишають поза увагою духовний потенціал педагога та його аксіологічні характеристики. Тому **за мету даної статті** ми поставили охарактеризувати ціннісний аспект духовного потенціалу педагога.

Завданням статті є визначити особливості духовних цінностей, місце ціннісної сфери особистості у духовному потенціалі людини, окреслити специфічні аксіологічні особливості духовного потенціалу педагога.

Виклад основного матеріалу. В сучасній науці під терміном “цінність” розуміють як самі значимі предмети і явища, так і ціннісне ставлення до них. На думку Т.В. Буповської, цінність – це властивість того чи іншого суспільного предмета, явища задовольняти потреби, інтереси, бажання людей, а також відношення суб'єкта до предметів й явищ реальності, що виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними настановами, якостями особистості [1, 130]. Цінності і потреби людини тісно взаємозв'язані, й ми розглядаємо ціннісно-потребову сферу педагога як особливість його духовного потенціалу.

З. Карпенко розуміє цінність як еталон належної поведінки, вироблений суспільною свідомістю. На її думку, цінності мають три форми репрезентації. По-перше, цінності як суспільні ідеали узагальнюють уявлення про досконалість у різних сферах суспільного життя. По-друге, людина втілює цінності у вигляді витворів матеріальної і духовної культури або вчинків, що віддзеркалюють етичні, естетичні, політичні, правові та інші ідеали. По-третє, особистісні цінності, що формують мотиваційні структури особистості, виступають як внутрішні носії соціальної регуляції.

Існує точка зору про те, що будь-які духовні цінності є виявом проблематичності реалізації актуальних духовних потреб у реальному житті. Істина є цінністю тому, що існує брехня, добро цінне тому, що люди знають зло, прекрасне є цінністю завдяки тому, що існує огидне. Духовні цінності певних явищ і дій людей залежать як від об'єктивних факторів (місця і ролі особистості в соціальній структурі), так і від суб'єктивного сприйняття людини, зокрема, розуміння нею

соціально значущих потреб і інтересів.

Ми впевнені у тому, що ціннісна сфера людини є стабільною характеристикою особистості, її духовності. Духовні цінності ніби “програмують” діяльність людини на тривалий період, визначають генеральну лінію поведінки та окремі вчинки.

На взаємозв'язок духовності і цінностей особистості вказує А. Коростельова, яка доводить, що духовні цінності є феноменом духовного життя людини, в якому виражається потреба пізнати навколишній світ і своє призначення в ньому. Це знаходить втілення у створенні цінностей, у яких відображається міра сприйняття законів істини, добра і краси.

Дослідниця проблеми духовних цінностей Л. Ороновська дає таке визначення цього феномену: “духовні цінності – це специфічний ряд цінностей, які є максимально ідентичними сутнісним силам людини і сприяють їхній оптимальній реалізації. Вони є основою гуманізації суспільних відносин, утвердження людини вищою цінністю в ієрархії цінностей. Гуманістичній природі духовно-ціннісного найбільше відповідають моральні, естетичні й художні цінності” [5, 23]. Духовні цінності виступають як орієнтири, що відіграють роль ідеалу, еталона належного, з'ясовують світовідношення людини і регулюють її поведінку. Їх головною особливістю є не абсолютність їхня духовність, а те, що вони матеріалізовані у процесах діяльності і праці.

Особливе значення має не сам факт існування цінностей і потреб, а їх ієрархія, яка існує у свідомості, спрямовує вчинки. В цій ієрархії можуть домінувати специфічні для даної людини види цінностей.

Найбільш уживаним у науці є поділ цінностей й потреб на матеріальні та духовні. Сучасний український соціум відрізняється підвищеною значущістю матеріальних потреб порівняно з духовними.

О. Олексюк виділяє моральні, естетичні та пізнавальні духовні цінності, але зазначає, що вони об'єднані, оскільки входять до єдиного цілісного духовного світовідношення людини.

Спираючись на твердження про те, що ціннісно-сміслова свідомість є головним атрибутом духовного суб'єкта [3, 9], З. Карпенко вказує на те, що особливу роль для духовного суб'єкта відіграють такі два типи цінностей: цінності, які забезпечують самоствердження людської особистості, якою вона є; цінності, що творять і відроджують людину в певній принципово новій якості [3, 43]. Прерогативою духовного суб'єкта є вибір певної ціннісної орієнтації, ціннісне самовизначення, самовизначення духу відносно

моральних протилежностей (“добра” і “зла”) [3, 61]. Ціннісно-сміслова свідомість включає особисті смисли, ціннісно-сміслові (життєві) відношення, смислоутворювальний мотив і диспозицію поведінки. Ціннісні орієнтації як диспозиції поведінки мають трикомпонентну структуру: емоційний (“хочу”), пізнавальний (“можу”) та поведінковий компоненти (“є”, “маю”). Ціннісно-сміслова сфера особистості є синергетичною єдністю емоційно-образного і понятійно-логічного аспектів.

З. Карпенко визначає індивідуальний, груповий і суспільний рівні буття людини, яким відповідають специфічні групи цінностей. Так, цінностями індивідуального рівня буття людини є істина, справедливість і користь, які досягаються в пізнавальній, комунікативній і практично-перетворювальній діяльності (згідно з класифікацією за М. Коганом). Цінністю індивіда в групі виступає добро як основа моральної сумісної діяльності. Краса є вершинною цінністю людської екзистенції, що характеризує суспільний рівень буття людини з огляду на її творчий внесок як індивідуальності [3, 68].

Онтогенез духовних цінностей людини починається з основи, закладеної в дитячі і юнацькі роки (переважно почуттєво-емоційний компонент, такі особистісні якості, як совісність, чесність, сміливість тощо). У зрілому віці підвищується роль самостійного аналізу й оцінки соціальних умов, явищ, самовиховання. Саме зрілий вік є періодом інтенсивного духовного розвитку особистості, переосмислення її духовних цінностей. Тому спрямованість післядипломної освіти на розвиток духовного потенціалу педагога як зрілої людини відповідає віковим особливостям і духовним потребам.

Якщо стосовно дитини в сучасній педагогіці доцільним є прилучення її до духовних цінностей суспільства, тобто процес інтериоризації соціокультурних цінностей, то стосовно дорослої людини доречним є інший підхід, який спрямовує зусилля на “вивільнення глибинних задатків розвитку, в якому відбувається саморозгортання духовності, первісно соціальної й позитивної, своєрідне розширене відтворення потреб як безперечних цінностей (і віх) особистісного зростання” [3, 50]. Цей підхід наголошує на необхідності сприяння розквіту людської потенціальності у сфері духовності.

Духовний розвиток особистості відбувається через сходження від підсвідомих переддиспозицій через диспозиції ціннісного характеру (“треба”, “мушу”, “буду”), у надсвідому супердиспозицію “приймаю”. Але такий перехід може не статися через

заблудження розуму, ілюзорної свідомості стосовно того, що для людини є істинним благом [3, 73].

На думку В. Колесникова, існують вроджені цінності, які він характеризує, як “святості”, що проявляються у прагненні до більшої компетентності й досконалості. Він виділяє сім святостей: Віра, якій відповідає релігійний тип особистості, Честь (ратний тип), Користь (економічний тип), Любов (етичний тип), Краса (естетичний тип), Істина (теоретичний тип), Справедливість (політичний тип). Продовжуючи цю думку, З. Карпенко доводить, що рефлексія людиною духовної динаміки є єдиним абсолютним критерієм її поступу до Святинь Духу: Добра, Краси, Гармонії, Досконалості [3, 62].

Уважається, що духовні цінності стимулюють і спрямовують діяльність людини на творчий, свідомий вибір варіантів розв’язання життєвих проблем. Саме існування можливості ціннісного вибору сприяє розвитку духовного потенціалу.

На думку багатьох психологів (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Г. Кюспок, А. Маслоу, К. Роджерс, М. Рокич та ін.), духовні цінності виступають орієнтирами духовної самореалізації особистості.

Духовна самореалізація особистості у професійній сфері особливо важлива для педагогів, метою яких є виховання духовності молодого покоління. Духовний потенціал педагога у ціннісному вимірі має специфічну особливість, а саме – пріоритет ставлення до людини (дитини) як самоцінності, що є виявом гуманістичної позиції педагога, його людяності. Людяність, на нашу думку, – це таке ціннісне ставлення до людини, яке у вищій своїй формі проявляється як творчість у піклуванні

Розвитку духовного потенціалу педагога сприятиме розгортання духовних інтенцій, самореалізація особистості через опредметнення ціннісних цілей і потреб у її життєтворчості.

Ціннісна сфера особистості є конфліктною сферою. Людина завжди має можливість вибору між цінностями. Щоденно виникає необхідність ранжування цінностей, вибору головної, яку буде стверджено вчинками.

На духовному рівні розвитку людина як суб’єкт виражає свою творчу природу в усіх видах діяльності, у ствердженні цінностей зокрема. Однак, недостатньо вивченим у сучасній науці залишається такий аспект творчості, як моральний, в той час, як у педагогічній діяльності саме він відіграє вирішальну роль.

Визначаючи сутність поняття “творчість у сфері моралі”, ми звертаємось до І. Кона, який

визначає його так: “Критика норм, що відмирають та участь у створенні нових норм моралі, готовність виступити проти звичаїв та позицій більшості, якщо останні суперечать вимогам істинної моральності” [6, 266 – 267]. Здатність до творчості у сфері моралі визначає рівень розвитку духовного потенціалу педагога. Саме творче опанування системою цінностей, норм, правил відзначає педагога, який постійно перебуває у напружених ситуаціях педагогічного спілкування, що вимагають вибору ним ціннісного ставлення до кожного конкретного випадку, передбачення наслідків свого рішення і здатності його коригувати.

Моральна творчість – специфічний вид людської діяльності, найважливішим результатом якої є створення, ствердження та реалізація системи гуманних якостей і духовних цінностей людини; моральна творчість у сфері духовності є такою, якщо результат або процес пошуків нових форм, засобів ствердження духовних цінностей, ідеалів є оригінальним, раніше невідомим для особистості, якщо у процесі творчої діяльності особистість перевіряє, засвоює, стверджує духовні ідеали та цінності.

Основою, на яку спираються моральна творчість у духовній сфері є традиції, засвоєна система духовних цінностей і принципів. У процесі моральної творчості у сфері духовності відбувається критичний перегляд традиційних форм, способів прояву духовності, ствердження духовних цінностей.

Творчість у сфері моралі, духовних цінностей, ідеалів, норм є найвищим щаблем розвитку духовного потенціалу педагога, постає орієнтиром для організації післядипломного педагогічного процесу, спрямованого на розвиток педагога як духовного суб’єкта, його духовних потенціалів.

Висновок. Отже, ми можемо зробити висновок, що ціннісно-смілова сфера, яка включає потреби, інтереси, цінності, смисли, ідеали педагога, є одним з визначальних компонентів його духовного потенціалу. Ця сфера виступає регулятором поведінки, вчинків, життєтворчості людини, наповнює духовним сенсом діяльність педагога; включає ставлення людини до морально-етичних, естетичних, когнітивних цінностей.

Саме від аксіологічної сфери залежить прийняття й ствердження педагогом ідеалів Добра, Краси, Істини в його життєдіяльності, тобто діяльність праксеологічна. Ціннісна сфера визначає ставлення педагога до дитини, стосунків із нею, педагогічної праці, самого себе, свого місця у світі.

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ПОЗИЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Найвищим шаблоном розвитку ціннісної сфери є здатність до творчості у прийнятті, ієрархізації, ствердженні цінностей, яка стає орієнтиром розвитку духовного потенціалу педагога у післядипломному педагогічному процесі.

1. Бутювська Т.В. Ціннісний вимір соціалізації учнів // Педагогіка і психологія. – 1997. – № 1. – С. 130 – 137.

2. Долженко В.А. Виховання духовних цінностей у студентської молоді в полікультурному просторі Дис канд. пед. наук: 13.00.07/ Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. – Луганськ, 2006. – 158 с.

3. Карпенко З.С. Аксіопсихологія особистості. – К.: ТОВ “Міжнар. фін. агенція”, 1998. – 216 с.

4. Олексюк О.М. Формування духовного потенціалу студентської молоді в процесі професійної підготовки: Дис. ... докт. пед. наук: 13.00.04. – 13.00.01/Київський держ. інститут культури. – К., 1997. – 333 арк.

5. Ороновська Л.Д. Педагогічні умови прилучення молодших школярів до духовних цінностей на уроках музики: Дис канд. пед. наук: 13.00.07/ Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2006. – 166 с.

6. Словарь по этике/ Под ред. И.С. Кона. Изд. 3-е. – М.: Политиздат, 1975. – 392 с.

Галина Мешко, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри педагогіки
Олександр Мешко, кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри психології
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка

ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНА ПОЗИЦІЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ЯК АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті розглянуто сутність особистісно орієнтованої позиції педагога та її місце в реалізації гуманістичної освітньої парадигми, методологічним принципом якої виступає особистісно орієнтований підхід. Розкрито особливості формування особистісно орієнтованої позиції майбутніх педагогів як аспекту їх професійної культури. Проаналізовано найважливіші аспекти професійних і навчальних мотивів, а також професійних уявлень майбутніх педагогів, що впливають на становлення їх професійної позиції.

Постановка проблеми. Теорія і практика сучасної вітчизняної освіти та виховання визначають орієнтири професійної діяльності педагога в рамках гуманістичної парадигми, методологічним принципом якої виступає особистісно орієнтований підхід. Саме з ним пов'язані такі гуманістичні ідеї, як визнання педагога, самоцінність особистості учня, його інтересів і можливостей, що створює основу для спільної діяльності в освітньому просторі, де учень виступає активним суб'єктом навчальної і виховної діяльності. Реалізація особистісно орієнтованого підходу задає специфічні вимоги як до рівня професіоналізму педагога, так і до його особистісних характеристик. Сукупність цих вимог виражається в необхідності оволодіння фахівцем високою педагогічною культурою. Педагогічна культура – вищий ступінь

відповідності рівня розвитку особистості й професійної підготовленості педагога до специфіки педагогічної діяльності, це особистісно опосередкований педагогічний професіоналізм, що дозволяє здійснювати педагогічну діяльність на вищому рівні соціальних, гуманних, моральних, власне педагогічних, наукових і спеціальних критеріїв.

Серед основних складових професійно-педагогічної культури (аксіологічна, технологічна, індивідуально-творча), які в своїй системній єдності відповідають як загальним, так і спеціальним вимогам педагогічної праці, центральну роль відіграє аксіологічний компонент – сукупність педагогічних цінностей, створених людством і своєрідно включених у цілісний педагогічний процес. Серед цінностей, що виступають умовою й результатом професійної